

Бондарець О. В.

УРБАНІЗАЦІЙНІ ЦЕНТРИ РУСІ: ЛЮДИНА В КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

Урбаністика приділяє значну увагу дослідженню внутрішнього світу середньовічної людини, її способу життя як необхідним умовам пізнання середньовічної культури взагалі і міської зокрема. Вивчаючи у культурологічному вимірі давньоруські городища, автор статті звертається до характеристики їх жителів.

Культурне середовище як стійка структура буття людини передбачає єдність речових та особистісних елементів. На думку багатьох фахівців, в епоху середньовіччя є неможливим існування особистісної свідомості, а колективне позасвідоме середньовічної ментальності в кращому випадку репрезентує наявність певних корпоративно-станових типів особистості [1]. Нині деякі дослідники вказують на значущість і вкоріненість особистісного начала в колективній свідомості якщо не всієї давньоруської спільноти, то представників її освіченої верхівки напев-

не [2]. Враховуючи обидві позиції, ми маємо на меті розглянути урбанізаційні структури Русі, аналізуючи, зокрема, таку їх особливість, як поєднання індивідуально-особистісного і суспільного, вплив культурного простору на людину. Схоже завдання («спробувати зібрати й розмістити в одній рамі розкидані в давньоруських писемних пам'ятках сліди побутових рис, життєвих положень та епізодів з життя руських людей XI-XIII ст.») свого часу ставив Б. А. Романов (щоправда, метою дослідження було: «дати живе та конкретне уявлення про процес класоутворення

в давньоруському феодальному суспільстві») [3]. Завдяки розвитку культурологічного знання сьогодні ми можемо по-новому підійти до розв'язання проблеми.

Важливими факторами єднання всередині міської спільноти слугували насамперед заняття жителів того чи іншого урбанізаційного центру, що певним чином впливали і на їхній спосіб життя. Використовуючи «теорію трьох станів», автори XI–XII ст. ігнорували різноманітність конкретної дійсності, віддаючи перевагу традиції. Соціальна вертикаль середньовіччя була, як наголошує, зокрема, М. А. Собуцький, складнішою і неоднозначнішою, ніж дво- або трьохфункціональна єдність «тих, хто молиться – тих, хто воює – тих, хто оре», крім того, наповнення вказаних гранично спільних категорій змінюється від століття до століття [4]. Необхідно звернути увагу на те, що ремесла й особливо торгівля були сумнівними та підозрілими.

Розглядаючи середньовічного купця як носія нових відносин, що підривали традиційні підвалини суспільства [5], А. Я. Гуревич вказує, що купець (self-made man) відзначається енергійністю, заповзятливістю, винахідливістю так само, як і безсоромністю, егоїзмом, і наголошує, що багатство не давало поваги й престижу в суспільстві, де цінувались насамперед знатність походження та рицарська відвага. У середньовіччі будь-яке переміщення в географічному просторі розглядається в релігійно-моральному відношенні, а результат «мандрів» визначається моральними якостями. Відхиляючи земний світ, знецінюючи його перед світом небесним, духовенство засуджувало торгівлю як заняття з метою отримання прибутку, хоча в XIII ст. це ставлення дещо змінилось. Саме в цей час рахунки та розрахунки проникають і в сферу загробного світу, де появляється нове царство – чистилище (для того, щоб скоротити час перебування у вогні чистилища й опинитися на небесах, служили заупокійні меси, здійснювали щедрі дари церкві, надавали допомогу бідним) [6]. Пригадаємо напис на стіні Софійського собору в Києві про купівлю княгиною Всеволожою землі Боянної і в зв'язку з цим внесення до собору належної церковної десятини: «Місяця январа в 30, на святого Ипполита, крила землю Боянову княгиня Всеволожа, а перед святою Софіею, перед попы, а тут были: попин Яким, Домьло, Пателей Стипко, Михалько Неженович, Михаил, Данило, Марко, Семьон, Михал Елисавинич, Иван Янчин, Тудор Тубынов, Илья Копылович, Тудор Борзятнич; а перед тими послухи купи землю княгини Бояню всю, а вда-

ла на ней, семьдесят гривен собольих, а в том драниць семьсот гривень» [7]. Як бачимо, свідком, окрім перелічених імен послушників, називається «свята Софія», під покровительством якої проводяться значні торгові операції. Варто також зазначити, що в середньовіччі з його постійною загрозою грабунків купці були одночасно і воїнами, що оберігали свої товари, а за певних обставин вони й самі могли легко стати учасниками далеких грабіжницьких походів, пожадливи ми шукачами легкої наживи. В. П. Даркевич підкреслює, що в середньовічній літературі та епосі, в ісландських сагах знайшов відображення мужній образ цих людей, що звикли клястися «обловком човна та краєм щита, кінським хребтом та крицею меча» [8].

Русь входила до системи європейських економічних зв'язків, а саме північної торгової зони, що разом із середземноморською торговою зоною почала формуватись уже в ранньому середньовіччі. Це зумовило досить ранню появу руського купецтва. З русько-візантійських договорів видно, що вже в X ст. руські купці мали свій торговий двір у Константинополі. Так, під 907 р. у літописі знаходимо: «...Руси, що прибувають, нехай живуть коло [церкви] святого Мами. А [коли] пошле цесарство наше [своїх мужів], хай ті перепишуть імена їхні, і тоді [хай] візьмуть вони місячину свою: спершу [ті, що] від города Києва, а тоді з Чернігова, і [з] Переяславля, і [з] інших городів. І нехай входять вони в город одними воротами, з цесаревим мужем, без оружжя, [по] п'ятдесят чоловік, і хай торгують, як ото їм треба, не платячи мита ні від чого» [9]. Розглядаючи торгові колонії як важливі елементи міжнародної торгівлі Русі, П. П. Толочко звертає увагу на торгові двори руських купців у містах Криму, у Вісбі на Готланді та Сігтуні, а також вказує на існування в руських містах дворів хозарських, скандинавських, візантійських, німецьких та ірландських купців [10].

Звичайно, протягом IX–XIII ст. відбулися важливі зміни в масштабах розвитку торгівлі, в ступені її впливу на суспільство, але щодо торгівлі країн Європи, в тому числі й Київської Русі, в IX–X ст. необхідно зазначити, що обсяг внутрішньої торгівлі не міг бути значним, зв'язки між ізольованими населеними пунктами були обмежені та нерегулярні, переважала далека торгівля («гістьба»). Нечіткість державних кордонів, роз'єднаність областей та районів усередині кожної країни і самих міст призводили до того, що «чужим» у «граді» вважалась будь-яка людина, що не мешкала в ньому постійно. Відповідно «зовнішньою торгівлею», як вказує А. А. Сванідзе,

ставав обмін з будь-якими суб'єктами, що не належали до «своїх» місцевих купців [11].

На корчагах, які слугували тарою для перевезення рідких та сипучих речовин, зустрічаються написи, що повідомляють імена власників речей чи вмісту посудин: «Мстелвл крчгъ» (тобто «Мстиславова корчага»), «ПВА» (тобто «Павла»), «Говорило» (тобто «Гаврило»), «Ярополче вино» та інші. Як підкреслюють дослідники, поява написів на корчагах була тісно пов'язана з вимогами торгівлі, де ім'я власника тари разом з інколи зазначеними емкістю чи вагою відіграло значну роль [12].

Аналізуючи етапи розвитку давньоруського ремесла, Б. О. Колчин вказує на 20-30-ті рр. XII ст. як рубіж між виділеними етапами та зазначає, що для другого етапу характерна, зокрема, широка спеціалізація ремесла всередині окремих галузей виробництва (в кінці XII ст., на його думку, в деяких давньоруських містах кількість спеціальностей значно переважала 100) [13]. «Від ювелірної верхівки ремісничої піраміди і до її середини з металургами, зброярами, переписувачами, аптекарями, кушнірами, кравцями та складувачами опустимось до основ. Тут поряд з будівельниками, різьбярями по кістці, гончарами, майстрами іграшок, чоботарями, чинбарями та ткачами фігурували такі представники ремісничих низів, як численні деревообробники: теслярі, столярі, бондарі, стельмахи, виробники плетів, посуду, ложок та інші». Саме так розподіляє ремісничі спеціальності один з дослідників середньовіччя, наголошуючи, що навіть найпростіші ремесла вимагали значних навичок [14]. Про дуже вузьку спеціалізацію свідчать і уривчасті відомості писемних джерел, зокрема, в Новгородському першому літописі молодшого та старшого зводів, як зауважує Б. О. Колчин [15], під 1216 р. згадується Антон-котельник та Іванко – майстер із виготовлення форм для литва («опок»), під 1234 р. – Гаврило, який робив щити, під 1262 р. – «Яків хоробрий», що виготовляв цвяхи. На думку науковця, згадка імен ремісників (поряд з іменами знаті) в основному у зв'язку з тим, що вони загинули на війні, говорить про те, що згадані були людьми відомими та поважними в Новгороді. Як більш переконливе свідчення на користь своєї думки Б. О. Колчин наводить дані з цього ж літопису під 1228 р., коли до складу новгородського правління було включено Микифора-щитника [16]. Необхідно нагадати, що воїн, який завоював «славу» ціною смерті, ніби зрівнюється з вищими щаблями суспільної ієрархії [17], і це пояснює, з нашого погляду, аналізоване Б. О. Колчиним.

На давньоруських ремісничих виробках імена майстрів зустрічаються досить рідко (вважалося, що ремісничі знання організовуються у формі міфу, тобто вони незмінні: майстер лише копіює божественні форми [18]; новаторство розглядали як прояв гордині, а відступ від архетипу – як віддалення від істини). Зазначаючи, що порівняно з іншими містами Новгород посідав значне місце за кількістю майстрів-ювелірів, М. В. Седова наголошує, що лише Коста і Братила поставили свої імена на виробках [19]. Загальновідомо, що напис на клинку меча із с. Фошевата Полтавської області розглядається як найдавніший (I половина XI ст.) давньоруський напис не тільки на зброї, а й на металі взагалі і передає ім'я ремісника: «Людота коваль» [20]. На деяких виробках, як ми вже зазначали вище (говорячи про написи на корчагах), знаходимо імена власників речей: «Лолин пряслень», «Потворин пряслень», «А се чара кня(жа) Володимирова Давидовича...» та інші [21]. А написи «Максимове» і «Маси» (тобто «Максима») на ливарних формочках з Серенська [22] та напис «Макосимов» на формочці з Києва [23] дали підстави дослідникам ототожнювати Максима з Серенська та Максима з Києва [24], пояснюючи це переміщенням придворного ремісника за своїм князем чи разом з ним (Серенськ з 1231 р. був волостю Михайла Всеволодовича Чернігівського, який напередодні розгрому Києва Батием захопив великокняжий престол) [25].

Розглядаючи міську аристократію та міські низи як дві основні соціальні категорії, П. П. Толочко відносить до першої не лише князів, бояр, князівську адміністрацію, вище духовенство, а й багате купецтво та заможних ремісників [26].

Привілейоване становище в давньоруському суспільстві, як наголошує дослідник, належало князівській дружині, в якій інтегрувалася військово-службова знать, воїни-професіонали, представники князівської адміністрації [27]. Носієм морального ідеалу вважається князь, чия поведінка в колі дружини сприймається як зразкова, адже він подає приклад мужності та відваги. Влада в символічній свідомості давніх русичів наділяється рисами святості, є образом небесної влади і втілює в собі вічну істину, а ритуали, якими вона себе оточує, є подібними до небесного порядку [28]. Саме тому князь уявляється передусім не політиком, а «зразковим хоробрим звиятцем». З погляду дружинної моралі найважливішими є ті типи діяльності, які надавали найбільших можливостей для вияву позитивних якостей, тобто якостей героя. У західноєвропейському рицарському побуті турнір стає рівноцінним

битві, а на Русі функцію турніру виконує полювання, яке разом з війською вважалося «мужеським ділом». Сенс власного життя, «труд свій» Володимир Мономах убачає в «походах» і «ловах», в яких довелося брати участь [29]. У «вертикальному вимірі» взаємин «князь - дружинник», «боярин - дружинник» стрижневою була категорія «вірність», яку разом з категоріями «доблесть» та «честь» медієвісти відносять до першої основної групи категорій рицарської етики (другу групу утворюють категорії «милосердя», «покора», «куртуазність», «рицарська любов» і т. п.), які становлять основу світської свідомості Київської Русі [30].

Мужність, відсутність страху в світській свідомості сприймалися «тими, хто молиться» як відсутність моралі й навіть як демонізм, а «страх господній» розглядався як синонім совісті. У християнстві взірцем виступає людина смиренна, духовна, страждуюча, що прагне спокутування гріхів, спасіння з Божою допомогою. У XII ст. «ратний дух» «освячується» церквою, перетворюючись на «священну нестяму» та «одержимість Богом», «доблесть» поєднується з мудрістю, а «честь» - з освіченістю, «книжним навчанням» та іншими християнськими цінностями, поступово модифікуючись у «благочестя».

Системою норм та цінностей, що регулювали життя в середньовічному місті, було зумовлено виникнення маргінальних груп [31]. Варто згадати упередження щодо народження поза шлюбом, дискримінацію деяких професій (комедіантів, знахарів, банщиків, повій та інших). Зокрема, в літописі наголошується, що «злом є жіноча принада», і переповідається характеристика Соломоном перелюбниці («злої жони») та доброї жінки («Дорожче вона від каменя многошинного, радується нею муж її, бо робить вона мужеві своєму добрим усе життя... Благословенною ж є жона розумна, бо хвалить вона страх господній...» [32]. Засуджуючи волхвів [33] («волхвуют [люди] через научення диявольське»), літописець зазначає, що «більше бісівські волхвування бувають через жінок» [34]. Люди іншої віри та різноманітні «чужаки» належали до маргіналів.

У середньовіччі людина виступає насамперед не стільки як особистість, скільки як її соціальна роль. Зростання особистісної самосвідомості (як тенденція менталітету середньовічної культури [35]) пов'язане з характером християнського світогляду та специфікою його функціонування. Давньоруський книжник, як зазначає Т. В. Целік, увічнював індивідуальні вчинки та оцінював людей, що за ними стояли, співвідносячи це з християнською шкалою цінностей [36]. У той же

час він повинен зважати на специфіку світосприймання та почуття тієї аудиторії, до якої були звернені його творіння. Середньовічна людина завжди є частковою, але частковість її є саме компонентом цілісної світобудови, а також піддається дефініції (людина є рицарем (взагалі), міщанином (взагалі) чи ченцем (взагалі) [37]. Вказуючи, що середньовічного суб'єкта можна розкласти на його «акциденції» (якості, властивості) та увести в такий спосіб у рамки тієї чи іншої дефініції, М. А. Собуцький наголошує, що піклування про культивування своєї унікальності, неповторності та несхожості для нього не є характерним [38].

Аналізуючи на основі писемних пам'яток звичаї дружинників, купців, Б. А. Романов зазначає, що дещо умовне та відносне протиставлення в літописі «тихої і лагідної» вдачі полян звичаям древлян та інших, що «жили подібно до звірів» [39], адже йдеться про вбивства та помсти («оубьеть моужь моужа, то мьстить братоу брата, или сынови отца, либо отцу сына, или братоучады, либо сестриноу сынови»), жорстокі бійки («батогомь, либо жердыю, либо пястью или чашею, или рогомь, или тылеснию», «оутнеть мечемь, не вынемь а его, либо роукоятю», «оутнеть роукоу, и отпадеть роука, либо оусохнеть», «боудеть нога ціла, или начьнеть храмати», «персть оутнеть», «а во оуць», «а в бородь», «ринеть моужь моужа от себе, либо к собі»), крадіжки («поиметь кто чюжь конь, либо ороужие, либо порть») [40]. Залежні люди також, буває, б'ють вільних («холопі оударить свободна моужа») [41]. А сімейні бійки - одна з найпоширеніших ситуацій, з якими доводилося мати справу попу (покарання передбачалось лише за побої, які завдавала жінка чоловікові, що цілком зрозуміло, якщо враховувати притаманне культурі русичів ставлення до жінки («Жону свою любіте, але не дайте їм, [жінкам], над собою власті» [42]). Саме в емоційності вбачають дослідники специфіку середньовічного характеру, вказуючи на її підвищену інтенсивність та поляризованість, а також на нероздільність інтелектуальної та емоційної сфер, гіперсензитивність [43]. Для давнього русича етичні проблеми були сфокусовані всередині особистості (взаємини кожного із самим собою, подолання внутрішньої сваволі).

У давньоруському побуті поширилася словенська звичка: «Коли йшов я сюди, бачив бані дерев'яні. І розпалять вони їх вельми, і роздягнуть ся, і стануть нагими, і обіллються мителем, і візьмуть віники, і почнуть хвостатись, і [до] того себе доб'ють, що вилізуть ледве живі. А обіллються водою студеною - і тоді оживуть. І так творять вони повсякдень. Ніхто ж їх не мучить, а самі вони себе мучать, і творять не миття собі, а

мучення» [44]. Це знайшло відображення і в доповіді Олега: «[Коли] приходять руси, нехай польське беруть, скіль/ки [пошли] хотять. А якщо прийдуть купці, хай беруть місячину на шість місяців: і хліб, і вино, і м'яса, і риби, і овочів. І нехай дадуть їм митися, скільки вони хотять» [45].

Про іншу звичку говорить князь Володимир, коли «прийшли болгари віри магометанської»: «Русі веселість - пиття, ми не можемо без цього бути» [46]. Сміх для середньовічної людини - це перемога над страхом (почуттям невпевненості), хоч ця перемога була лише ефемерною, карнавальною [47]. Варто зазначити, що «народна» (сміхова, карнавальна) культура як субкультура розвинутої тривірневої системи XII ст. («народна - куртуазна - церковна») переходить до масштабної (включаючи урбанізаційні центри) самореалізації на межі XII-XIII ст. (Тоді ж «третій» стан суспільства перетворюється з *aratores* на *laboratores*.)

У різних сферах звичаям притаманне поєднання гри та серйозності [48]. Комічний елемент характерний насамперед для військових дій. Пригадаймо хоча б легенду про білогородський кисіль, яка записана в літопису під 997 р. [49].

Розквіту міського менталітету сприяла, зокрема, поява міського патріотизму [50]. Урбанізаційні центри не лише мали суттєві відмінності, а й культивували свою особливість, а також свої форми та способи повсякденної життєдіяльності людей.

Відносини людини і культурного простору, що її оточує, досить складні, адже, з одного боку, цей простір створюється людиною, а з іншого - він активно формує людину, яка перебуває в ньому. Вивчення міської культури як особливої реальності разом із зануреним у неї індивідом чи особистістю залишається необхідною умовою пізнання середньовічної культури.

- Напр.: Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры.- М.: Искусство, 1984.- С. 278; Шкуратов В. А. Историческая психология.- М.: Смысл, 1997.- С. 288-289.
- Напр.: Целик Т. В. Філософська культура Київської Русі: методологічні та джерелознавчі аспекти дослідження // Національний університет «Києво-Могилянська академія». Наукові записки.- Т. 20. Філософія та релігієзнавство.- К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2002.- С. 32-37.
- Романов Б. А. Люди и нравы Древней Руси / Историко-бытовые очерки XI-XIII вв.-М.-Л.: Наука, 1966.- 240 с.
- Собуцький М. А. Мовно-культурний простір західноєвропейського середньовіччя.- К.: Інститут історії НАН України, 1997.- С. 14-15, 82-144.
- Город в средневековой цивилизации Западной Европы: В 4 т.- Т. 2. Жизнь города и деятельность горожан.- М.: Наука, 1999.-С. 46-79.
- Там само.- С. 75.
- Новое в археологии Киева.-К.: Наук, думка, 1981.-С. 381-382.
- Археология СССР с древнейших времен до средневековья: В 20 т.- Т. 7. Древняя Русь. Город, замок, село.- М.: Наука, 1985.- С. 397-398.
- Повість минулих літ //Літопис Руський.- К.: Дніпро, 1989.- С. 18.
- Толочко П. П. Древнерусский феодальный город.- К.: Наук, думка, 1989.- С. 134-136; Толочко П. П. Київська Русь.- К.: Абрис, 1996.- С. 198-199.
- Город в средневековой цивилизации Западной Европы: В 4 т.- Т. 2. Жизнь города и деятельность горожан.- М.: Наука, 1999.-С. 10.
- Новое в археологии Киева.-К.: Наук, думка, 1981.-С. 402.
- Археология СССР с древнейших времен до средневековья: В 20 т.- Т. 7. Древняя Русь. Город, замок, село.- М.: Наука, 1985.- С. 243-244.
- Город в средневековой цивилизации Западной Европы: В 4 т.- Т. 2. Жизнь города и деятельность горожан.- М.: Наука, 1999.-С. 132.
- Археология СССР с древнейших времен до средневековья: В 20 т.- Т. 7. Древняя Русь. Город, замок, село.- М.: Наука, 1985.-С. 243-244.
- Там само.
- Лотман Ю. М. Еще раз о понятиях «слава» и «честь» в текстах киевского периода // Лотман Ю. М. Избранные статьи: В 3 т.- Т. III.- Таллинн: Александра, 1993.- С. 125.
- Город в средневековой цивилизации Западной Европы: В 4 т.- Т. 2. Жизнь города и деятельность горожан.- М.: Наука, 1999.-С. 123.
- Седова М. В. Ювелирные изделия Древнего Новгорода (X-XV вв.).- М.: Наука, 1981.- С. 7.
- Напр.: Кирпичников А. Н. Древнейший русский подписной меч // СА.- 1965.- № 3.- С. 196-201; Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие // САИ.- Вып. 1-36.- М.-Л.: Наука, 1966.- С. 41, 42, 133, 135, 137; Археология СССР с древнейших времен до средневековья: В 20 т.- Т. 7. Древняя Русь. Город, замок, село.- М.: Наука, 1985.- С. 301, 303, 327 (Табл. 115; 1), 332 (Табл. 120; 6).
- Новое в археологии Киева.- К.: Наукова думка, 1981.- С. 398, 402 .
- Никольская Т. Н. Литейные формочки древнерусского Серенска // Культура средневековой Руси.- Л.: Наука, 1974.- С. 40-46; Никольская Т. Н. Литейные формочки с надписями из древнерусского города Серенска // СА,- 1974.- № 1.- С. 237-240.
- Каргер М. К. Древний Киев / Очерки по истории материальной культуры древнерусского города.- Т. 1.- М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1958.- С. 385, Рис. 86, 1, 2.
- Никольская Т. Н. Литейные формочки с надписями из древнерусского города Серенска // СА.- 1974.- № 1.- С. 239; Мединцева А. А. О литейных формочках с надписями Максима // Древняя Русь и славяне.- М.: Наука, 1978.- С. 378-382.
- Куза А. В. Малые города Древней Руси.- М.: Наука, 1989.- С. 126.
- Толочко П. П. Київська Русь.-К.: Абрис, 1996.- С. 177-178.
- Там само.- С. 158.
- Лотман Ю. М. «Договор» и «вручение себя» как архетипические модели культуры // Лотман Ю. М. Избранные статьи: В 3 т.-Т. III-Таллинн: Александра, 1993.-С. 350-351.
- Володимир Мономах. Поучения // Літопис Руський.- К.: Дніпро, 1989.-С. 458-462.
- Киричок О. Б. Категорії лицарської етики в контексті філософської культури Київської Русі // Національний університет «Києво-Могилянська академія». Наукові записки.- Т. 20. Філософія та релігієзнавство.- К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2002.- С. 38^13.
- Город в средневековой цивилизации Западной Европы: В 4 т.- Т. 1. Феномен средневекового урбанизма.- М.: Наука, 1999.-С. 187.

32. Повість минулих літ//Літопис Руський.-К.: Дніпро, 1989.-С.49.
 33. Там само.-С 107-111.
 34. Там само.- С ПО.
 35. Гуревич П. С. Философия культуры: Учебн. пособие для студентов гуманитарных вузов.-М.: Аспект-Пресс, 1995.-С. 256.
 36. Целік Т. В. Вказ. праця.- С. 34.
 37. Напр.: Собуцький М. А. Вказ. праця.- С. 15,18.
 38. Там само.-С. 18.
 39. Романов Б. А. Вказ. праця.- С. 111.
 40. Краткая Русская Правда (по Академическому списку полонины XV в.) - Ст. 1,3-7,9, 12.
 41. Там само,-Ст. 16.
 42. Володимир Мономах. Поучения // Літопис Руський.- К.: Дніпро, 1989.-С. 458.
 43. Шкуратов В. А. Вказ. праця.- С. 285-287.
 44. Повість минулих літ //Літопис Руський.- К.: Дніпро, 1989.- С. 3^1.
 45. Там само.-С 18.
 46. Там само.-С. 51.
 47. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса.- М.: Художественная литература, 1990.- С. 104-106.
 48. Хейзинга Й. Осень средневековья / Исследование форм жизненного уклада и форм мышления в XIV и XV вв. во Франции и Нидерландах.- М.: Наука, 1988.- С. 267.
 49. Повість минулих літ II Літопис Руський.-К.: Дніпро, 1989.- С. 71-73.
 50. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада.- М.: Издательская группа «Прогрес», «Прогресс-Академия», 1992.- С. 275.

O. Bondarets

URBAN CENTERS OF RUSS: PERSON IN THE CULTURAL SPACE

Urban history pays special attention to the investigation of the internal world of medieval person, his way of life as a necessary conditions of the proper cognition of the medieval culture and of the urban culture in particular. Having the cultural study of the ancient Russ strengthened settlements as the main theme, the author chosen thier inhabitants as a subject of this paper.